

*Горболіс Л. М.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

МИХАЙЛО МОГИЛЯНСЬКИЙ: ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ВЕКТОР ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Анотація. У статті на основі літературно-критичних праць, спогадів М. Могілянського охарактеризовано особливості стильової манери творчості, проєвропейську зорієнтованість прози українського письменника-модерніста М. Коцюбинського, місце, роль та значення його літературного доробку в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: модернізм, літературний процес, літературно-критичний дискурс, психологія творчості.

Постановка проблеми. Українське письменство початку XX ст. характеризується стильовою багатогранністю, проблемно-тематичним різноманіттям. Змістовна наповненість та осенсовлена утривавленість літературного процесу зазначеного періоду забезпечувалися письменниками, критиками, періодикою, літературними угрупованнями, читачами та ін. – однаково важливими, проте не однаково активними та обізнаними з модерністськими запитами доби. Скажімо, читачі потребували просвіти, угруповання – чіткості своїх естетичних платформ, критики – об'єктивності та неупередженості тощо.

Літературна критика початку XX ст. не завжди була об'єктивною та глибоко обізнаною з тогочасними стильовими тенденціями, не повністю приймала письменницькі знахідки, що засвідчують, наприклад, відгуки С. Єфремова про твори О. Кобилянської у статті «В поєсках нової красоти». Українським критикам порубіжжя почасти бракувало знань, сміливості чи впевненості, щоб підтримувати новаторські пошуки модерно налаштованих письменників. Чи не це і спричинило, скажімо, небезпідставні претензії В. Винниченка до української критики, яка мляво реагувала на його твори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український літературно-критичний дискурс початку XX ст. активно представляють колоритні постаті І. Франка, Миколи Євшана, С. Єфремова, П. Филиповича, М. Вороного, А. Ніковського, М. Зерова, М. Могілянського, діяльність яких стала предметом студій М. Наснка, Р. Гром'яка, М. Гнатюка, Н. Шумило, П. Дунай, О. Зелік та ін. Літературно-критична спадщина М. Могілянського сьогодні досліджена неповно. З огляду на це обрана тема дослідження характеризується новизною.

У своїх численних працях М. Могілянський інтерпретує український літературний процес, апелює до творчості Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка, О. Олеса, А. Крушельницького, В. Пачовського, М. Яцківа, Л. Старицької-Черняхівської, В. Самійленка, А. Тесленка та ін. Перелік імен письменників засвідчує, що критик розумів український літературний процес як органічне культурно-історичне явище, де провідну роль відіграє традиція, а творчість письменників другого ряду така ж важлива, як і творчість літературних авторитетів.

Окрему групу в доробку М. Могілянський посідають літературні огляди, наприклад, «Украинская литература в 1910 г.» (Русская мысль. 1911. Кн. 4), «Украинская литература в 1911 г.» (Русская мысль. 1912. Кн. 3), «Украинская литература в 1913 г.» (Русская мысль. 1914. Кн. 2) тощо. Матеріали оглядового плану з виразною аналітичною домінантою посіли гідне місце поруч із працями такого ж спрямування І. Франка, Миколи Євшана, позаяк важливо не лише підсумувати зроблене, але й передбачати перспективи розвитку літератури.

Помітний сегмент у доробку М. Могілянського складають дослідження про творчість самобутнього майстра української прози початку XX ст. М. Коцюбинського. Критик був переконаний, що належного рівня студії біографії та творчості письменника потребують сумлінного зібрання різноманітних матеріалів. Тому, окрім видруканих у різних виданнях спогадів, М. Могілянський вважав за необхідне опублікувати в журналі «Наше минуле» (1918. № 2) адресовані йому листи М. Коцюбинського. Численні матеріали про життя і творчість письменника М. Могілянський оприлюднював у різні роки окремими брошурами у Петрограді (1915), Чернігові (1919), а також у таких виданнях: «Наше минуле», «Украинская жизнь», «Записки історико-філологічного відділу», «Червоний шлях», «Русская мысль», «Життя і революція», «Сяйво» тощо. Усі вони створюють різногранний портрет М. Коцюбинського – самобутнього українського письменника порубіжжя. **Мета статті** – на основі літературно-критичних праць, спогадів, листів з'ясувати погляди М. Могілянського на творчість М. Коцюбинського-модерніста та його місце в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Літературно-критичні праці М. Могілянського засвідчують намагання автора зануритися в літературний процес, відчуті його зсередини, щоб: 1) означити основні шляхи розвитку самобутнього та європейськи зорієнтованого українського письменства; 2) тематично і стильово увиразнити свою творчість, адже на момент написання літературно-критичних праць про М. Коцюбинського критик був автором збірки «Оповідання» (1916).

Доробок цього літературного критика, що в дискусії початку XX ст. підтримував орієнтацію на Європу, має виразну аналітичну домінанту з показовим причинно-наслідковим компонентом, як-от: «Тяжелые внешние условия, в которых поставлено в России украинское слово, не угашают в украинской литературе «души живого» [2, с. 23]. Ідеться не лише про укази й циркуляри, що забороняли українське слово, а й про несприятливі умови, в яких мало утверджуватися українське письменство, адже питання «о границах «допустимой» самостоятельности украинской культуры» [1, с. 56] було відкритим тривалий час. Наведені вище думки М. Могілянського

суголосні з виголошеною у статті Лесі Українки «Малорусские писатели на Буковине» тезою про самотність українського письменства, збереження і розвитку його національної ідентичності [7]. Глибоке переконання в необхідності писати україномовні художні твори (принагідно варто згадати й звернення М. Коцюбинського до В. Винниченка не переходити в російську літературу, бо «мова поститься») зближували М. Коцюбинського та М. Могілянського.

Звернення М. Могілянського до творчості М. Коцюбинського пояснюється тим, що критик позиціонував цього письменника як активного творця проєвропейськи орієнтованого українського літературного процесу, як митця з тонко розвинутим літературним смаком, креативну особистість, котра має «надзвичайну широчінь і толерантність у розумінню художніх явищ» [4, с. 20]. Творчість письменника імпонувала критикові ще й тому, що і сам М. Могілянський, як свідчать його життя і творчість, «був послідовним естетом у літературі, вірним її модерністським стихіям... Мав точне і лаконічне перо» [6, с. 7]. Отже, погляди М. Коцюбинського на літературу, на необхідність утверджувати українське слово в суспільному і культурному житті, а також усвідомлення потреби забезпечувати рідній літературі європейський вектор розвитку були близькими критикові. В особі М. Могілянського письменник-модерніст мав удумливого, глибокого, ерудованого, об'єктивного та неупередженого критика.

Літературно-критичні праці М. Могілянського, його дописи про історію написання творів, характеристика видань М. Коцюбинського, а також листи, спогади інформують про стильову специфіку, особливості творчої лабораторії, літературні вподобання, секрети творчості автора «Intermezzo», а також про його особисте життя. М. Могілянський був добре обізнаний із текстами прозаїка, його громадською діяльністю, творчою лабораторією, йому імпонувала культура творчості М. Коцюбинського-естета: «Суворо самооцінка стояла у Коцюбинського поруч із надзвичайною совісною працею» [4, с. 13].

Прозу митця критик логічно розглядає в контексті творів, які засвідчують самодостатність українського літературного процесу початку ХХ ст. М. Коцюбинський, переконливо констатує автор праці «Чернігівський період» М. Коцюбинського (На підставі особистих спогадів)», «йде в літературі поруч, плечем до плеча з Лесею Українкою, Іваном Франком, Стефаном, Мартовичем, Кобилянською» [5, с. 57]. Його проза, підкреслює критик, як і твори Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Винниченка визначили характер українського письменства, вони «регулюють літературний рух» (Микола Євшан). Модерністськи зорієнтовану прозу М. Коцюбинського – одного з яскравих представників нової генерації письменників, що про неї писав у праці «З останніх десятиліть ХІХ віку» І. Франко, М. Могілянський потрактує як повноцінну, самотню і перспективну складову частину української літературного процесу початку ХХ ст. Критик не зауважує про належність творчості М. Коцюбинського до модернізму, проте відкрито акцентує на домінуючій характеристиці стильової манери письменника. Наприклад, аналізуючи «Тіні забутих предків», наголошує: «Образний, стислий імпресіоністичний стиль Коцюбинського, його художні засоби в гуцульському оповіданні досягли вершка елегантності, артизму й краси» [3, с. 247].

Критик М. Могілянський розумів, що творчість розкриває авторську особистість, є вираженням внутрішньої свободи митця, який реалізує себе в цікавій темі, показовій деталі, неор-

динарному образі, багатоплановій композиції тощо. Скажімо, з'ява прози з життя національних меншин (молдаван, татар, турків) викликана неіскрипливим інтересом М. Коцюбинського до культури, побуту, звичаїв представників цих національностей, а також бажанням зануритися у їхній спосіб думання, адже письменник «ищет выхода из тесных рамок этой жизни» [1, с. 57]. Критик неодноразово зауважує у своїх працях, що М. Коцюбинський любив характерне, незвичайне, особливе, захоплює і був утішений, коли зауважена ним деталь органічно впліталася в художню концепцію його твору. Показовим у цьому плані є випадок під час перебування у Криворівні на Гуцульщині, коли М. Коцюбинського зацікавили невеликі за розмірами хрести на могилах гуцулів. Спонтанний письменник шукав пояснень і не заспокоювався, доки не зустрів знайомого гуцула, котрий пояснив, що невеликі хрести на могилах у їхніх краях свідчать про «мізерію кінця людини». «Таємність розкривалась перед його пильним поглядом, він глибше бачив розум речей», – висновує критик [4, с. 23]. М. Коцюбинський був уповні задоволений відповіддю, що збігалася з його ідеєю гедоністичного світосприйняття гуцулів, яка згодом стала ключовою в повісті «Тіні забутих предків».

Зауважені М. Могілянським уроджені естетизм М. Коцюбинського, поглиблений інтерес до кожної людини, її внутрішнього світу сформували письменника як майстра художньої деталі, адже «серце було для нього центром людини» [5, с. 57]. Критик поважав вимогливого до кожного свого слова письменника, котрий максимально переймався матеріалом, із яким працював. Лише за таких умов, на його переконання, читач довіряться і сприйме написане.

М. Могілянський аналізує прозу М. Коцюбинського неупереджено, намагаючись об'єктивно схарактеризувати кожен твір, зауважуючи, скажімо, домінування народницьких настроїв у перших творах письменника. Він називає недоліки повісті «На віру» – наївний реалізм, переобтяженість подробицями, неглибока індивідуалізація образів тощо. Проте у «Хариті», «П'ятизлотнику» бачить руку справжнього майстра: сила психологічного досвіду, прагнення створювати багатогранні образи. Оповідання «Для загального добра» засвідчило своєрідний рух письменника у виграненні індивідуальної стильової манери письма. У «Лялечці», «Intermezzo», «На камені», «В путях шайтана» тощо, переконаний критик, автор постає оригінальним художником, «який іде своїм свідомим шляхом і свідомо ставить собі художні завдання» [4, с. 10]. У цих творах, на переконання М. Могілянського, зростає поетичний лад, превалює внутрішня музикальність – митець «іде твердим кроком до перемоги...» [4, с. 10]. «Найбільша перемога художника – дати переконуючий образ ірраціональним переживанням душі людської» [4, с. 11]. Це головна прикмета його творчості. Душа героя мала стати ареною, де відбуваються конфлікти. Письменник не хехтує суспільними, соціальними проблемами, проте вони у його творах, підкреслює М. Могілянський, проєктуються на внутрішні структури персонажа. Життя героїв М. Коцюбинського розгортається в нерозривній єдності з життям Космосу у творах «На камені», «Intermezzo», «Тіні забутих предків», «Fata morgana» тощо [1; 3]. Природа у прозі письменника виконує виразну образотворчу, композиційну роль, увиразнює загальну концепцію творів, сприяє розкодуванню конфлікту.

Акцентує М. Могілянський і на літературних уподобаннях М. Коцюбинського. Як засвідчує стаття «Чернігівський

період» М. Коцюбинського (На підставі особистих спогадів)», письменник захоплювався творчістю І. Франка, О. Кобилянської, Ф. Достоєвського, А. Чехова, Л. Толстого, К. Гамсуна, Стрінберга (з останнім мріяв познайомитися і планував поїздку до Стокгольма) [5, с. 61–62].

Висновки. Літературно-критична діяльність М. Могилянського була органічною складовою частиною українського літературного дискурсу початку ХХ ст. Його доробок посів гідне місце поруч із працями І. Франка, Миколи Євшана, М. Зерова та ін., позаяк сприяв створенню повної картини сучасного йому українського культурно-мистецького життя, зорієнтованого на модерний шлях розвитку. Праці про життєтворчість М. Коцюбинського склали окремий сегмент доробку М. Могилянського. Кожна студія критика має чітку й продуману структуру, думки підтверджені достатньою кількістю показових прикладів. Широкий літературний контекст, що в ньому розглядається прозовий доробок М. Коцюбинського, засвідчує глибоке знання критиком літературного процесу зсередини, в усіх його жанрових, тематико-проблемних, образотворчих виявах. Дослідник і популяризатор творчості М. Коцюбинського наголошував на індивідуальних рисах його творчої манери, характеризував тематико-проблемний діапазон творів, самобутні образи, зорієнтованість письменника на європейські здобутки, уміння заглиблюватися у внутрішній світ героїв тощо.

Література:

1. Могилянський М. Коцюбинський и Винниченко. Украинская жизнь. 2012. № 6. С. 56–65.
2. Могилянський М. Украинская литература в 1910 г. Русская мысль. 1911. Кн. 4. С. 23–25.
3. Могилянський М. «Тіні забутих предків». Україна: Наука і культура. 1991. Вип. 25. С. 346–349.
4. Могилянський М. Художник слова. Пам'яті М.М. Коцюбинського. Петроград: Украинский базар, 1915. 24 с.
5. Могилянський М. «Чернігівський період» М.М. Коцюбинського (На підставі особистих спогадів). Слово і Час. 1990. № 12. С. 49–62.
6. Синьоок Т. На роздоріжжях честі. Могилянський М. Честь. Вбивство: Вибране. К.: ВЦ «Академія», 2015. С. 7–10.
7. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине. Твори: у 12 т. К.: Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 62–75.

Горболіс Л. М. Михайл Могилянський: літературно-критичний вектор осмислення творчості Михайла Коцюбинського

Анотація. В статті на основі літературно-критических робіт, воспоминаний М. Могилянського охарактеризовані особливості стилізованої манери творчості, проєвропейської орієнтованості прози українського письменника-модерніста М. Коцюбинського, місце, роль і значення його літературного насліддя в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ в.

Ключевые слова: модернізм, літературний процес, літературно-критический дискурс, психологія творчості.

Horbolis L. Mykhailo Mohylianskyi: Literary Critical Vector of Comprehension of Mykhailo Kotsiubynsky's Works

Summary. In the article, the features of the style manners creation, the pro-European orientation of the prose of the Ukrainian modern writer M. Kotsiubynsky, the place, role and significance of his literary heritage in the Ukrainian literary process of the late XIX – early XX century are characterized on the basis of M. Mohylianskyi's literary critical works and memoirs.

Key words: modernism, literary process, literary critical discourse, psychology of creativity.